

ELŻBIETA PAŁKA
Wrocław

SYTUACJA KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W CZECHACH I NA SŁOWACJI PO 1989 ROKU PODOBIEŃSTWA I RÓŻNICE

Zapoczątkowane w 1989 r. wraz z aksamitną rewolucją przemiany ustrojowe w Czechosłowacji dość nieoczekiwanie zakończyły się podziałem tego państwa na Republikę Czeską i Republikę Słowacką. Oznaczał on przerwanie łączących ziemie czeskie i słowackie więzi politycznych, gospodarczych, społecznych, kulturalnych, a także kościelnych. Przestały istnieć wspólne dotąd dla Czechów i Słowaków organy i instytucje, wśród nich Kościoły i związki wyznaniowe. Dość szybko też pojawiły się różnice w położeniu związków religijnych w nowo powstałych państwach, choć można również wskazać pewne podobieństwa. Niniejsze opracowanie poświęcone jest charakterystyce sytuacji Kościołów i związków wyznaniowych w Czechach i na Słowacji po 1989 r., ze szczególnym uwzględnieniem kształtowania się relacji państwo – Kościół.

SYTUACJA KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W PAŃSTWIE CZECHOSŁOWACKIM DO 1989 R.

Międzywojenna Czechosłowacja składała się z trzech podstawowych regionów: Czech¹, Słowacji i Rusi Podkarpackiej, różniących się pod każdym względem i różnice te, w ciągu dwóch dekad międzywojnia nie uległy zasadniczej zmianie. Przejawiały się m.in. w poziomie rozwoju gospodarczego, stopniu industrializacji i urbanizacji, preferencjach politycznych i kulturze politycznej, strukturze narodowościowej i związanych z nią różnicach kulturowych, poziomie zamożności i wykształcenia społeczeństwa. Poszczególne części Czechosłowacji różniły się także pod względem religijności oraz struktury konfesyjnej mieszkańców.

Czechy charakteryzował dość wysoki procent bezwyznaniowców w społeczeństwie, oscylujący w granicach 7–8%², jak również antykatolicyzm i indyferentyzm religijny.

¹ Chodzi o ziemie Korony Św. Wacława, tj. Czechy właściwe, Morawy i Śląsk.

² J. Mišovič, *Vira v dějinach zemi koruny české*, Praha 2001, s. 79, 83.

Wynikało to po części z religijnej historii tych ziem, ze ściślej współpracy Kościoła rzymskokatolickiego z Habsburgami i niechęci demonstrowanej w czasie I wojny światowej przez hierarchię kościelną wobec ewentualnego oderwania się Czech od monarchii austro-węgierskiej, po części zaś z dynamicznego rozwoju gospodarczego i związanych z nim zmian społecznych. Mimo że wśród osób wierzących przeważali wierni Kościoła rzymskiego – w 1921 r. stanowili oni 81,9%, a w 1930 r. 78% populacji³ – to jednak w porównaniu z okresem przed I wojną pozycja tego Kościoła uległa osłabieniu, spotykał się on z niechęcią ze strony czeskich elit politycznych, stosunki z Watykanem pozostawały w pierwszej dekadzie międzywojnia napięte, spadła także liczba wiernych. Negatywnie na jego sytuację wpłynęły rozwój ruchu przestąpieniowego, polegającego na przejściu części katolików do innych Kościołów, ewentualnie wyborze stanu bezwyznaniowego oraz powołanie do życia przez grupę radykalnych duchownych katolickich Kościoła czechosłowackiego. Ten szybko osiągnął pozycję jednego z największych Kościołów na ziemiach czeskich, skupiając w 1930 r. ponad 7% ogółu populacji⁴. Nie odnotował natomiast większych sukcesów w pozyskiwaniu wiernych w pozostałych regionach Czechosłowacji, co wynikało przede wszystkim z odmiennego niż w Czechach charakteru stosunków wyznaniowych.

Na Słowacji najliczniejszy był Kościół rzymskokatolicki, do którego w 1930 r. należało nieco ponad 71% mieszkańców, duży odsetek ludności – niemal 6,5% stanowili katolicy obrządku wschodniego, a 16,7% społeczeństwa deklarowało przynależność do tradycyjnych Kościołów protestanckich, tj. augsburskiego i helweckiego wyznania⁵. Bez wyznania pozostawało wówczas 0,28% mieszkańców Słowacji⁶. Statystyki nie oddają jednak różnic w sytuacji Kościołów i związków wyznaniowych w Czechach i na Słowacji. Ziemie słowackie cechował niższy w porównaniu z ziemią czeską stopień rozwoju gospodarczego, rezultatem czego był niższy poziom industrializacji i urbanizacji. Skutkowało to zachowaniem tradycyjnego typu więzi społecznych, sprzyjającego silnej pozycji Kościołów i związków wyznaniowych. Ogromne znaczenie miała w tym kontekście również rola, jaką Kościoły rzymskokatolicki i luterański odegrały w słowackim odrodzeniu narodowym oraz w procesie kształtowania się tożsamości narodowej Słowaków, jak również pełnienie przez nie funkcji stabilizującej, ważnej w sytuacji wielkich zmian społecznych, gospodarczych i politycznych, których doświadczała międzywojenna Słowacja⁷. Znaczenie czynnika religijnego nie ograniczało się przy tym jedynie do życia społecznego, ale przekładało się na rozwój sceny politycznej.

³ *Ibidem*, s. 78, 83.

⁴ E. Pałka, *Słaski Kościół Ewangelicki Augsburgskiego Wyznania na Zaolziu. Od polskiej organizacji religijnej do Kościoła czeskiego*, Wrocław 2007, s. 88-92.

⁵ L. Kopeček, *Slovensko, w: Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*, V. Hloušek, L. Kopeček (red.), Brno 2004, s. 134.

⁶ J. Pešek, M. Barnovský, *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*, Bratislava 1997, s. 13.

⁷ Zob. szerzej. E. Pałka, *Proces kształtowania tożsamości narodowej Słowaków*, w: *Europa narodów*, G. Tokarz (red.), Wrocław 2008, s. 7-24.

Ugrupowaniem o największych wpływach była na ziemiach słowackich Słowacka Partia Ludowa Hlinki (*HSLŠ*) posiadająca konfesyjny (katolicki) oraz klerykalny charakter. Struktury partyjne zdominowane były przez duchownych, a na jej czele stał ksiądz Andrej Hlinka. Elementy wyznaniowe mocno podkreślano w programie partii. Ważną siłą polityczną była również posiadająca konfesyjny (luterski) charakter Słowacka Partia Narodowa (*SNS*). Te dwa ugrupowania miały ogromny wpływ na kierunek rozwoju politycznego na Słowacji i była to kolejna różnica w porównaniu z ziemią czeskimi⁸.

Sytuacja na Rusi Podkarpackiej prezentowała się na tle Czech i Słowacji jako wyjątkowo trudna. Był to obszar zapóźniony pod każdym względem, z ogromnym odsetkiem analfabetów w społeczeństwie, gdzie istniało duże poparcie dla partii antysystemowych. W strukturze narodowościowej Czesi i Słowacy nie stanowili znaczącego odsetka, przeważali w niej natomiast Rusini i Ukraińcy. Dominującymi konfesjami były tu grekokatolicyzm i prawosławie, które wyznawało odpowiednio 50% i 15% ludności, była tu także liczniejsza niż w Czechach i na Słowacji społeczność wyznania mojżeszowego (14% obywateli). Niewiele ponad 9% mieszkańców Rusi stanowili rzymscy katolicy⁹. Pod względem stosunku do religii i poziomu religijności mieszkańcom Rusi Podkarpackiej było zdecydowanie bliżej do Słowaków, niż Czechów. Nie pozostawało to bez wpływu na politykę wyznaniową Pragi. Właśnie stanowisko rzymskokatolickiej Słowacji i grekokatolickiej Rusi Podkarpackiej uważa się za główną przyczynę złagodzenia antykatolickiego kursu w polityce rządu Czechosłowacji w pierwszych latach jej istnienia. Przypisuje się im również wpływ na zarzucenie planów przeprowadzenia definitywnego rozdziału Kościoła od państwa¹⁰. Podobnie jak w przypadku Słowacji, także na Rusi Podkarpackiej na rozwój sceny politycznej wpływały kwestie wyznaniowe. Partie odwołujące się do wartości chrześcijańskich miały status ugrupowań relewantnych, w życiu politycznym aktywne pozostawało duchowieństwo, sympatie polityczne obywateli często wiązały się z przynależnością wyznaniową¹¹.

Mimo różnic w strukturze wyznaniowej poszczególnych regionów międzywojennej Czechosłowacji oraz w religijności ich mieszkańców elementem wspólnym dla wszystkich części były wyraźne podziały narodowościowe występujące wewnątrz poszczególnych konfesji. Istniały one zarówno w Kościołach działają-

⁸ W Czechach jedynym w miarę relewantnym ugrupowaniem podkreślającym religijne elementy swej tożsamości była Czechosłowacka Partia Ludowa. Od początku lat 20. XX stulecia wchodziła wprawdzie stale w skład koalicji rządzących, jednak nigdy nie osiągnęła takiej pozycji polityczno-społecznej na ziemiach czeskich, jaką posiadały na Słowacji *HSLŠ* i *SNS*. K. Vodička, L. Cabada, *Politický systém České republiky. Historie a současnost*, Praha 2003, s. 32-34.

⁹ *Ibidem*, s. 21-22.

¹⁰ J. Kadlec, *Přehled církevních dějin*, T.2, Řím 1987, s. 239-240. Kościoły i związki wyznaniowe w międzywojennej Czechosłowacji otrzymywały wsparcie finansowe ze strony państwa.

¹¹ Zob. szerzej. E. Pałka, *Kwestie wyznaniowe na Rusi Zakarpackiej w okresie jej przynależności do Czechosłowacji (w latach międzywojennych)*, „Історія релігій в Україні”, Книга I, 2007, s. 698-704.

cych na terytorium Czechosłowacji przed I wojną światową, jak i w tych powstałych w dwudziestoleciu międzywojennym. Szczególnie widoczne pozostawały w przypadku Kościołów protestanckich, skutkując tworzeniem Kościołów narodowych. Często główne kryterium przynależności stanowiła w nich przynależność narodowościowa, nie zaś konfesyjna. I tak utworzony w 1918 r. i prężnie się rozwijający na ziemiach czeskich Czeskobraterski Kościół Ewangelicki, należący do Kościołów unijnego typu miał czeski charakter przejawiający się zdecydowaną dominacją w strukturze narodowościowej wiernych tej narodowości, a także w odwoływaniu się do spuścizny duchowej czeskiej reformacji. U progu lat 20. XX stulecia liczył ok. 150 tys. członków, z których większość stanowili ewangelicy reformowani. W odpowiedzi na powstanie Kościoła czeskobraterskiego Niemieccy ewangelicy w 1919 r. powołali do życia Niemiecki Kościół Ewangelicki w Czechach, na Morawach i na Śląsku. Podobnie jak w przypadku Kościoła czeskobraterskiego skupiał on ewangelików augsburskiego i helweckiego wyznania, choć przewagę mieli w nim luteranie¹². Ewangelicy polskiej narodowości, którzy znaleźli się w granicach Czechosłowacji po podziale Śląska Cieszyńskiego w 1920 r., utworzyli z kolei polskojęzyczny Augsburski Kościół Ewangelicki na Wschodnim Śląsku w Czechosłowacji, który szybko zyskał statut jednej z najważniejszych polskich organizacji na Zaolziu, działając na rzecz zachowania tożsamości narodowej mieszkających tu Polaków¹³. Największym Kościołem protestanckim w ówczesnej Czechosłowacji był, liczący w 1930 r. ponad 400 tys. członków (12% populacji), Ewangelicki Kościół Augsburskiego Wyznania na Słowacji, posiadający słowacki charakter narodowy. Wynikało to zarówno z ogromnej przewagi Słowaków wśród członków Kościoła, jak i z politycznej aktywności słowackich luteran. Na Słowacji i w mniejszym stopniu Rusi Podkarpackiej działał także wywodzący się z reformacji kalwińskiej Chrześcijański Kościół Reformowany, do którego należało blisko 146 tys. osób, w ponad 90% deklarujących narodowość węgierską¹⁴.

Podziały narodowościowe odegrały także bardzo istotną rolę w przypadku Kościoła grekokatolickiego, w którym ścierały się nurty rusiński, ukraiński i słowacki. Przed wybuchem I wojny światowej Kościół ten był wykorzystywany przez władze węgierskie do madziaryzacji ludności i hamowania rozwoju sympatii proukraińskich, m.in. poprzez wspieranie rusińskiej – „tutejszej” – opcji narodowościowej¹⁵. Spowodowało to odwrócenie się w okresie międzywojennym od Kościoła części jego wiernych, którzy konwertowali na prawosławie. Na ogół wiązało się to z jasnym określeniem swej przynależności narodowej jako ukraińskiej, czasem z lewicowymi sympatiami politycznymi. Jednocześnie nastąpiło wzmocnienie „rusińskiego” elementu tożsamości omawianego Kościoła, czemu służyła polityka narodowościowa prowadzona

¹² E. Pałka, *Śląski Kościół...*, s. 91.

¹³ Zob. szerzej: *ibidem*, *passim*.

¹⁴ J. Pešek, M. Barnovský, *Štatna moc...*, s. 16-17.

¹⁵ *Ibidem*, s. 126-127.

od końca lat 20. XX stulecia przez władze w Pradze wobec ludności Rusi Podkarpackiej. Grekokatolicyzm stał się w ten sposób wyznaniem silnie stygmatyzowanym „rusińskością”, Rusini stanowili znaczny procent wiernych Kościoła grekokatolickiego, na jego czele stały osoby przychylnie nurtowi rusińskiemu¹⁶. Z drugiej strony wśród części wiernych i duchownych grekokatolickich żywe pozostawały sympatie proukraińskie. W Kościele pojawili się również wierni narodowości słowackiej, powstawały słowackie parafie. Było to wynikiem postępowania wśród grekokatolików procesu asymilacji. Społeczność grekokatolicka coraz śmiej rozwijała również aktywność na ziemiach czeskich, przy czym wiązało się to z procesami migracyjnymi wewnątrz państwa czechosłowackiego. Pod względem narodowościowym wśród „czeskich” grekokatolików dominowali Rusini, Ukraińcy i Rosjanie¹⁷. Przyłączenie Rusi Podkarpackiej do ZSRR znacznie uszczupliło liczbę wiernych Kościoła grekokatolickiego w Czechosłowacji, choć wciąż pozostawał on jednym z największych Kościołów w państwie. Według danych kościelnych w 1948 r. należało do niego 237 245 mieszkańców Słowacji i 68 400 mieszkańców Czech, posiadał 242 kościoły parafialne i 312 filialnych, 245 parafii, 13 stacji kapłańskich. W Kościele pracowało wówczas 266 duchownych (biskupów i kanoników)¹⁸.

Przejęcie władzy przez Komunistyczną Partię Czechosłowacji (KPCz) wpłynęło na zmianę sytuacji Kościołów i związków wyznaniowych. W pierwszych latach po wojnie stanowiły one jeszcze liczącą się społecznie siłę. Wynikało to z autorytetu, który zyskały dzięki swej postawie w okresie wojny oraz z liczebności. Według danych pochodzących ze spisu ludności przeprowadzonego w 1950 r., stan bez wyznania deklarowało wówczas nieco ponad 4% mieszkańców Czechosłowacji. Pozostali należeli do któregoś z działających Kościołów i związków wyznaniowych, z czego najwięcej, ponad 76% obywateli do Kościoła rzymskokatolickiego. Liczną grupę wiernych, obejmujących blisko 8% populacji posiadał także Kościół czechosłowacki, wciąż cieszący się popularnością niemalże wyłącznie na ziemiach czeskich. Znacząco, bo aż do ponad 316 tys. (2,56% populacji) wzrosła liczba prawosławnych zamieszkujących Czechosłowację. Ten progres stał się jednak możliwy wskutek likwidacji Kościoła grekokatolickiego. Dużą liczbę wiernych notowały wówczas Kościoły tradycyjnego nurtu protestanckiego: w Czechach Kościół czesko-braterski liczący ponad 403 tys. wiernych (3,27% ogółu populacji), na Słowacji Słowacki Kościół Ewangelicki Augsburgskiego Wyznania, do którego należało blisko 466 tys. osób (3,77% populacji)¹⁹.

W tej sytuacji komuniści podjęli działania mające na celu zneutralizowanie

¹⁶ *Ibidem*, s. 128-131.

¹⁷ Zob. szerzej: M. Dronov, *Národnostné a jazykové problémy v grékokatolíckickej cirkvi v medziwojnovej Prahe*, w: *Cirkvi a národy strednej Európy (1800–1950) – Die Kirchen und Völker Mitteleuropas (1800–1950)*, P. Švorc, L. Harbul'ová, K. Schwarz (red.), Prešov – Wien 2008, s. 230-238.

¹⁸ J. Pešek, M. Barnovský, *Štátna moc...*, s. 16.

¹⁹ J. Pešek, M. Barnovský, *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*, Bratislava 1999, s. 362.

wpływów tych organizacji w społeczeństwie oraz pozyskanie ich dla reżimu, jednak w dłuższej perspektywie liczone na ich całkowitą likwidację²⁰. Tak pojmowane zadania znalazły odzwierciedlenie w realizowanej przez KPCz polityce wyznaniowej, którą cechowało:

1. Dążenie do przejęcia pełnej kontroli nad działalnością Kościołów i związków wyznaniowych. Służyło temu przede wszystkim wprowadzenie rozwiązań legislacyjnych i instytucjonalnych oraz całkowite uzależnienie ekonomiczne Kościołów i związków wyznaniowych od państwa. W 1949 r. przyjęto dwie tzw. ustawy kościelne (*církevní zákony*). Pierwsza z nich nr 217/1949 z 14 października 1949 r. powoływała do życia Państwowy Urząd do Spraw Kościelnych (*Státní úřad pro věci církevní – SÚC*), którego zadaniem było objęcie pełnym nadzorem działalności Kościołów i związków wyznaniowych oraz ich jednostek organizacyjnych, fundacji, funduszy, zakonów, a także stowarzyszeń religijnych i międzynarodowych kontaktów religijnych i kościelnych²¹. Druga przyjęta również 14 października 1949 r. ustawa nr 218/1949 o gospodarczym zabezpieczeniu kościołów i związków wyznaniowych przez państwo uzależniała te organizacje od państwa pod względem ekonomicznym, pozbawiając je jakiegokolwiek niezależności gospodarczej. Zgodnie z nią państwo przejmowało nadzór nad majątkiem kościelnym, w zamian za co zobowiązało się m.in. wypłacać uposażenie duchownym pełniącym posługę duszpasterską lub pracującym w administracji kościelnej i pokrywać koszty utrzymania administracji kościelnej oraz wykonywania czynności religijnych. Do najważniejszych zapisów ustawy należało wprowadzenie tzw. zgody państwowej (*státní souhlas*), którą musiał posiadać każdy duchowny podejmujący działalność duszpasterską, czy pracę w administracji kościelnej (§ 7 ust. 1). Mogły ją jednak uzyskać jedynie osoby lojalne wobec państwa²². Obowiązywała ona na obszarze danej gminy, ewentualnie powiatu i mogła być w każdej chwili odebrana²³. Od 1956 r. kompetencje Państwowego Urzędu ds. Kościelnych przeszły na Ministerstwo Szkolnictwa i Kultury, a w 1969 r. w ramach Ministerstwa Kultury utworzono Sekretariat ds. Kościelnych, organ administracji państwowej zajmujący się problematyką Kościołów i związków wyznaniowych²⁴. W statucie Ministerstwa Kultury jako jedno z głównych zadań wymieniono dbałość o zgodność rozwoju życia kościelnego i religijnego z konstytucją i zasadami ustroju socjalistycznego²⁵, zaś

²⁰ *Návrh na řešení náboženských otázek v ČSR*, w: I. A. Hrdina, *Texty ke studiu konfesního práva*, III. Československo, Praha 2006, s. 131.

²¹ J. Pešek, M. Barnovský, *Štátní moc...*, s. 99.

²² *Zákon č. 218/1949 Sb., ze dne 14 října 1949 o hospodářském zabezpečení církvi a náboženských společností státem v původním znění z. 218/1949 Sb.*, dostępne na <http://spsp.prf.cuni.cz>

²³ J. Szymeczek, *Církevní politika Československého státu 1945–1989*, w: *Křesťané v odporu proti komunistické diktatuře v Československu 1948–1989 – Christen im Widerstand gegen die kommunistische Diktatur in der Tschechoslowakei 1948–1989*, J. Szymeczek, M. Danyš (red.), Český Tešín 2006, s. 31.

²⁴ I. A. Hrdina, *op.cit.*, s. 283.

²⁵ *Statut ministerstva kultury ČSR*, w: *Ibidem*, s. 284.

w rozporządzeniu rządu z 1973 r. nakładano na to ministerstwo obowiązek „orientowania działalności wszystkich instytucji kulturalno-oświatowych na prowadzenie skutecznego ateistycznego wychowania”²⁶.

W socjalistycznej Czechosłowacji przyjęto dwie ustawy zasadnicze, w których również znalazły się zapisy dotyczące wolności religijnych. Konstytucja z 1948 r., uchwalona tuż po przejęciu władzy przez KPCz, zawierała gwarancje wolności sumienia i wyznania. W §15 obywatele otrzymali prawo do wolności wyznania (ust. 1), wiara nie mogła przynosić nikomu ujmy, choć nie mogła być również powodem odmowy wypełnienia obowiązku obywatelskiego (ust. 2). W §16 wskazywano na równość wszystkich wyznań, jak również stanu bez wyznania wobec prawa (ust. 2), każdemu przyznawano prawo do prywatnego lub publicznego wyznawania religii bądź pozostawania bez wyznania (ust. 1)²⁷. Niewiele miejsca poświęcono natomiast kwestiom zabezpieczenia wolności religijnych w konstytucji z 1960 r., ograniczając się do zapisu, w którym gwarantowano wolność wyznania oraz prawo do pozostawania bez wyznania (art. 32 ust. 1). Równocześnie jednak w art. 24 stwierdzano, iż edukacja i wychowanie opierają się na światopoglądzie naukowym²⁸.

2. Prześladowania i represje, wymierzone w Kościoły i związki wyznaniowe, włącznie z ich likwidacją, powiązane z nimi organizacje oraz duchownych i laików. W celu realizacji zadań polityki wyznaniowej komunisci dość szybko przystąpili do organizowania procesów pokazowych, w których na ławie oskarżonych zasiadali duchowni, w tym biskupi i związani z Kościołem intelektualiści i artyści oraz najbardziej zaangażowani działacze kościelni. W ramach Akcji K oraz VŽK zlikwidowano klasztory i kongregacje²⁹, a w 1950 r. zdecydowano się na likwidację dysponującego liczną rzeszą wiernych Kościoła grekokatolickiego (Akcja P). Był on postrzegany przez władze jako siła antysystemowa, z drugiej strony w jego likwidacji upatrywano możliwości osłabienia Kościoła rzymskokatolickiego. Na plany komunistów wobec grekokatolików wpływały także praktyka stosowana wobec Kościołów grekokatolickich w innych krajach bloku socjalistycznego, w których ulegały one likwidacji, możliwość wcielenia katolików rytu wschodniego do Kościoła prawosławnego oraz polityka realizowana wobec Rusinów, mająca na celu ich ukrainizację³⁰. Początkowo liczone na rozwiązanie problemu Kościoła grekokatolickiego, poprzez jego stopniową likwidację i zachęcanie wiernych do jego opuszczenia, kiedy nie przyniosło to spodziewanych efektów zdecydowano się na radykalne rozwiązanie i na nielegalnym soborze Kościoła w Prešovie delegaci ogłosili zerwanie unii

²⁶ *Usnesení vlády ČSR k návrhu opatření v oblasti církevní politiky č. 161/P 1973*, w: *Ibidem*, s. 286.

²⁷ *Konstytucja Republiki Czechosłowackiej uchwalona dnia 9 maja 1948 przez Konstytucyjne Zgromadzenie Narodowe*, w: *Nowe Konstytucje państw europejskich*, L. Gelberg (red.), Warszawa 1949.

²⁸ *Konstytucja Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej z dnia 11 lipca 1960*, wstęp M. Kruk, W. Sokolewicz, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973.

²⁹ K. Nedvědícký, *Cirkve a náboženské společnosti po únoru 1948*, „*Revue církevního práva*” 2008, nr 1 (39), s. 66-67.

³⁰ Kościół grekokatolicki w Czechosłowacji był ostoją rusińskości.

użhorodzkiej i powrót do wiary ojców, czyli prawosławia³¹. Kościół grekokatolicki mógł wznowić legalną działalność dopiero w 1968 r., przy czym był to wynik inicjatywy obywateli. W 1952 r. władze zdecydowały się z kolei na likwidację liczącego 8 500 wiernych Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego (Akcja A). Nie przyniosła ona jednak spodziewanych efektów, gdyż adwentyści działali nadal „w podziemiu”. W tej sytuacji komuniści w obawie, by nie stracić całkowitej kontroli na tym ruchem oraz biorąc pod uwagę profil klasowy³² członków Kościoła i szacunek, jakim cieszyli się w miejscu pracy³³, podjęli w 1956 r. decyzję o ponownej legalizacji Kościoła³⁴. Represje dotknęły także wiernych innych wspólnot religijnych – m.in. baptystów, Świadków Jehowy i Czeskobraterskiego Kościoła Ewangelickiego³⁵.

3. Prowadzenie „wojny ideologicznej”. Jedną z form realizacji zadań polityki państwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych było prowadzenie walki ideologicznej. Do jej głównych celów należało kształtowanie negatywnego obrazu religii, duchowieństwa oraz organizacji i instytucji religijnych w ujęciu ogólnym, jak i w konkretnych przypadkach oraz wykazanie wyższości światopoglądu naukowego i ateistycznego nad religijnym³⁶. W powstałej w okresie tzw. normalizacji uchwałę rządu dotyczącej projektu zasad w obszarze polityki wyznaniowej wskazywano, że „w walce o nowego człowieka musimy się orientować przede wszystkim na walkę z nieprzyjacielskimi i obcymi marksizmowi-leninizmowi ideologiom, przestarzałym przekonaniom i nawykom. Jednym z najbardziej rozpowszechnionych i najbardziej trwałych przeżytków starej świadomości myślenia są poglądy religijne. Ideologia religijna jest obecnie praktycznie jedyną niemarksistowską ideologią, która jest u nas rozpowszechniona”. W dalszej części dokumentu podkreślano istotną rolę, jaką w walce z ideologią religijną odgrywa propaganda ateistyczna, która „musi jednak walczyć z całym kompleksem przyczyn, rodzących i utrzymujących przy życiu religię”. Ponadto stwierdzano, iż „propaganda ateistyczna nie może być jedynie negacją religii, lecz musi iść drogą pozytywnego przekonywania”. Wychowaniu ateistycznemu i ateistycznej propagandzie przyznano ogromną rolę w procesie poszukiwania nowych form wychowania i oddziaływania na jednostki³⁷.

Tej walce ideologicznej z Kościołami i związkami wyznaniowymi służyły różnego typu akcje propagandowe prowadzone np. w zakładach pracy, szkołach

³¹ Zob. szerzej E. Pałka, *Православна церква на чеських землях у ХХ століті*, „Історія релігій в Україні” Науковий щорічник, Книга I, 2008, s. 477-483.

³² Wierni Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego na ogół pochodzili z klasy robotniczej.

³³ Adwentyści nie używali alkoholu, byli bardzo sumiennymi pracownikami, nie przychodzili do pracy w sobotę, lecz za to bardzo chętnie pracowali w niedzielę. J. Szymeczek, *op. cit.*, s. 33.

³⁴ *Ibidem*, s. 34.

³⁵ K. Nedvědický, *op. cit.*, s. 66-67.

³⁶ Z. R. Nešpor, *Ideologické nástroje ateizace české společnosti v letech 1948–1989*, „Církevní dějiny. Osobnosti, události, struktury, mentality” 2008, č.1, s. 38.

³⁷ *Usnesení vlády ČSR k návrhu opatření v oblasti církevní politiky č.161/P 1973*, w: I. A. Hrdina, *op.cit.*, s. 287.

czy uczelniach wyższych, jak też antykościelne wypowiedzi czołowych polityków czechosłowackich i działaczy partyjnych. Jednak szczególnie przydatnym instrumentem w jej prowadzeniu była działalność wydawnicza. Zdecydowana większość opublikowanych po 1948 r. pozycji książkowych poświęconych w jakiegokolwiek mierze religii przedstawiała ją w sposób negatywny³⁸. Podobna sytuacja była w przypadku czasopism i prasy. Krąg ich odbiorców był na ogół szerszy, niż książek i były wydawane systematycznie. Wydatnie wzmacniało to skuteczność prowadzonej na ich łamach propagandy ateistycznej. Lansowanie treści antyreligijnych miało miejsce m.in. na stronach oficjalnego dziennika partyjnego „Rudé právo” docierającego do szerokich rzesz społeczeństwa oraz partyjnego czasopisma „Nová mysl”, ukazującego się w latach 1947–1989. Treści areligijne zawierały także materiały publikowane w wydawanym od 1973 r. przez Instytut Ateizmu Naukowego jedynym specjalistycznym czasopiśmie religioznawczym „Ateizmus”. Walce ze światopoglądem religijnym służyło również limitowanie wydawnictw religijnych oraz ingerencja w ich zawartość. W początkowym okresie rządów komunistycznych redakcje czasopism kościelnych miały obowiązek czerzenia rocznic ważnych z punktu widzenia władz poprzez publikowanie artykułów sławiących zdobycze ustroju socjalistycznego, czołowe postaci ruchu komunistycznego, ewentualnie socjalistycznego oraz zachwalające korzyści, jakie dany Kościół lub związek wyznaniowy czerpie z wprowadzenia demokracji ludowej³⁹.

4. Marginalizacja roli Kościołów i związków wyznaniowych w społeczeństwie poprzez ograniczenie ich aktywności jedynie do kwestii *stricte* religijnych. Władze komunistyczne dążyły do wyeliminowania wpływów organizacji religijnych wśród obywateli m.in. poprzez zakaz prowadzenia przez nie działalności o charakterze pozareligijnym, przy czym ograniczano również możliwość rozwoju aktywności religijnej do jej podstawowych form. Od 1953 r. nauka religii stała się przedmiotem nieobowiązkowym, przy czym w miarę upływu czasu wzrastały naciski na rodziców, by nie posyłali na nią dzieci. Likwidacji uległo szkolnictwo wyznaniowe⁴⁰, w 1960 r. wszystkie instytucje społeczne i zdrowotne przejęte zostały przez państwo, w tym np. domy opieki prowadzone przez Kościoły i związki wyznaniowe, utrudniano nawet prowadzenie jakiegokolwiek działalności charytatywnej na poziomie parafialnym, wśród najstarszych wiernych. Ograniczano także możliwość prowadzenia aktywności mającej na celu pogłębianie pobożności wiernych, szczególnie negatywnie oceniając wszelkie formy rozwoju pracy duszpasterskiej z młodzieżą. Skutkowało to powstaniem w większości Kościołów i związków wyznaniowych nielegalnych ruchów wewnętrzzmisyjnych⁴¹. Władze uniemożliwiały prowadzenie pracy duszpasterskiej

³⁸ Z. R. Nešpor, *op. cit.*, s. 38.

³⁹ E. Pałka, *Śląski Kościół...*, s. 221-222.

⁴⁰ J. Szymeczek, *op. cit.*, s. 31-32.

⁴¹ E. Pałka, *Śląski Kościół...*, s. 217-218.

i odprawiania nabożeństw w armii, szpitalach, domach opieki, w domach starców, w więzieniach, itp.⁴²

Polityka wyznaniowa prowadzona przez władze komunistyczne poczyniła ogromne spustoszenia w życiu religijnym, skutecznie ograniczając duchową aktywność Kościołów. Tak jak nierzadkie były próby prowadzenia nielegalnej działalności wewnętrzzmisyjnej, tak też nierzadkie były przypadki kolaborowania duchownych z reżimem – ze strachu, dla świętego spokoju, dla korzyści materialnych, dla kariery. Skutkiem działalności władz był również spadek religijności obywateli, choć trudno dokładnie określić jego wielkość ze względu na nieuwzględnianie pytań o wyznanie w żadnych oficjalnych statystykach, także podczas spisów ludności. W latach 80. XX stulecia widoczne jest pewne ożywienie religijne w społeczeństwie czechosłowackim⁴³, nie zmienia to jednak faktu, iż aksamitna rewolucja zastała Kościoły i związki wyznaniowe osłabione czterdziestoletnimi rządami komunistycznymi i nieprzygotowane na podjęcie wyzwań związanych z transformacją ustrojową.

KOŚCIOŁY I ZWIĄZKI WYZNANIOWE W DEMOKRATYCZNEJ CZECHOSŁOWACJI

Zapoczątkowane w listopadzie 1989 r. zmiany polityczne przyniosły ze sobą poprawę sytuacji Kościołów i związków wyznaniowych. Szybko odnowiono formalne struktury kościelne, obsadzono wakujące stanowiska biskupie, odnowiono lub zapoczątkowano działalność wydziałów teologicznych⁴⁴. Kościoły i związki wyznaniowe cieszyły się wśród obywateli autorytetem, m.in. dlatego iż uważano je za głównych obrońców praw człowieka w poprzednim okresie. Szczególnie dotyczyło to Kościoła rzymskokatolickiego, który stał się jedną z popularniejszych instytucji w społeczeństwie⁴⁵.

Bardzo ważnym wydarzeniem w demokratycznej Czechosłowacji stała się pielgrzymka Jana Pawła II w kwietniu 1990 r., podczas której odwiedził on Pragę, Welehrad i Bratysławę. Przed przybyciem papieża nastąpiło ponowne, po czterdziestu latach, nawiązanie stosunków między państwem czechosłowackim a Stolicą Apostolską⁴⁶, natomiast w czasie samej pielgrzymki Jan Paweł II zaproponował powołanie komisji naukowej, która zajęłaby się zbadaniem działalności Jana Husa⁴⁷. Pierwsza i jak się okazało jedyna wizyta papieża w Czechosłowacji wzbu-

⁴² Z. Demel, *Pod dohledem církevních tajemníků. Omezování činnosti katolické církve v Československu 1945–1989 na příkladu jihočeského regionu*, Brno 2008, s. 145.

⁴³ Z. R. Nešpor, *op. cit.*, s. 52.

⁴⁴ P. Fiala, *Laboratoř sekularizace. Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*, Brno 2007, s. 41-42.

⁴⁵ J. Mišovič, *op. cit.*, s. 110-111.

⁴⁶ M. Šabo, *Štát a cirkvi na Slovensku. Vývoj financovania cirkvi*, Bratislava 2006, s. 89.

⁴⁷ F. V. Lobkowicz, *Kościół w krajach Europy Środkowowschodniej w okresie pontyfikatu Ojca Świętego Jana Pawła II*, w: *Nowe Tchnienie Ducha*, 1. Dec (red.), Warszawa 2003, s. 35-39.

dziła ogromne zainteresowanie całego społeczeństwa, mediów, a nawet polityków. Jan Paweł II postrzegany był bowiem z jednej strony jako osoba, której działania w istotnym stopniu przyśpieszyły upadek komunizmu⁴⁸, z drugiej zaś jego pielgrzymka stała się symbolem zachodzących w kraju przemian. Podczas powitania gościa prezydent Václav Havel powiedział:

„Nie jestem pewien, czy wiem, co to cud. Mimo to odważę się w tej chwili powiedzieć, że jestem świadkiem pewnego cudu: człowiek, który przed sześcioma miesiącami był więziony jako nieprzyjaciel państwa stoi tu jako prezydent, aby przywitać pierwszego papieża w historii Kościoła katolickiego, który odwiedził ten oto kraj”⁴⁹.

Dość szybko podjęto działania legislacyjne mające na celu zabezpieczenie gwarancji wolności religijnych, tak na poziomie jednostek, jak i organizacji. Na początku 1991 r. przyjęto *Kartę podstawowych praw i wolności (Listina základních práv a svobod)*, w której wskazano, że „państwo opiera się na zasadach demokratycznych i nie może być skrupowane ani wyłączną ideologią, ani wyznaniem religijnym” (art. 2 ust. 1). Kwestiom religijnym poświęcono w omawianym dokumencie art. 15, 16 oraz w mniejszym stopniu, art. 3. W art. 3 ust. 1 ustawodawca podkreślił zakaz dyskryminacji w gwarancjach podstawowych praw i wolności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, język, wiarę i religię, poglądy polityczne, pochodzenie narodowe i społeczne, przynależność do mniejszości narodowej lub etnicznej, majątek, urodzenie lub pozycję. Do wspomnianych podstawowych praw i wolności zaliczono w art. 15 wolność poglądów, sumienia i wyznania, prawo do zmiany wyznania lub wiary lub do niewyznawania żadnej religii (ust. 1). Zabroniono zmuszania do wykonywania służby wojskowej w sytuacji, kiedy jest to niezgodne z sumieniem lub wyznaniem religijnym (ust. 3). Przyznano również prawo do swobodnego uzewnętrzniania swojej religii lub wiary, nie tylko indywidualnie i prywatnie, ale również grupowo i publicznie, poprzez modlitwy, nauczanie, uczestniczenie w praktykach religijnych i obrzędach (art. 16 ust. 1). Kościołom i związkom wyznaniowym zagwarantowano prawo do zarządzania swoimi sprawami, przede wszystkim poprzez powoływanie swoich organów, duchownych oraz tworzenie zakonnych i innych kościelnych instytucji, niezawisłych od organów państwowych (art. 16 ust. 2). Przewidziano również możliwość nauczania religii w szkołach, co miała regulować odrębna ustawa (art. 16 ust. 3)⁵⁰.

W dniu 4 lipca 1991 r. uchwalono ustawę o wolności religijnej oraz położeniu Kościołów i związków wyznaniowych (nr 308/1991 Sb), w której rozwinięto i uszczegółowiono katalog praw przysługujących osobom wierzącym oraz Kościołom i związkom wyznaniowym. Jednostki uzyskały w niej gwarancje wolności religijnych, tak ograniczanych w przeszłości, zaś Kościoły i związki wyznaniowe po ponad czterdzie-

⁴⁸ J. Hanuš, *Tradice českého katolicismu ve 20. století*, Brno 2005, s. 74, s. 254.

⁴⁹ Cyt. za: M. Šabo, *op.cit.*, s. 89.

⁵⁰ *Karta podstawowych praw i wolności*, w: *Konstytucja Republiki Czeskiej z 16 grudnia 1992 roku*, tłumaczenie i wstęp M. Kruk, Warszawa 2000, s. 68, 73.

stoletnim okresie represji i prześladowań prawo do swobodnego rozwoju oraz prowadzenia działalności o charakterze religijnym i poza religijnym. Omawiany dokument znosił formalnie ustawę nr 217/1949 Sb., powołującą do życia Państwową Urząd do spraw Kościelnych (§ 24). Wśród zagwarantowanych w ustawie praw znalazły się między innymi prawo do indywidualnego i zbiorowego, prywatnego lub publicznego swobodnego uzewnętrzniania swojej religii, wiary, zmiany swego wyznania lub wiary i do bycia bezwyznaniowcem, przy czym zakazano zmuszania do wyznawania jakiegokolwiek wiary religijnej lub pozostawania bez wyznania. W ustawie znalazły się również gwarancje swobodnego głoszenia przez jednostki swej wiary religijnej lub swojego przekonania (§ 1 ust. 1-3), a także obchodzenia świąt i obrzędów według wymagań własnej wiary, o ile te nie stoją w sprzeczności z obowiązującymi przepisami prawnymi (§ 2 ust. 2). Wierzący otrzymali prawo do zakładania Kościołów i związków wyznaniowych, do wstępowania do już istniejących oraz uczestniczenia w ich życiu, m.in. poprzez uczestnictwo w nabożeństwach i czynnościach kultowych, nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów religijnych, w tym o międzynarodowym charakterze, otrzymywanie wychowania w duchu religijnym, posiadania i upowszechniania literatury religijnej, wybierania stanu duchownego lub zakonnego (§ 5 ust. 1). Mianem Kościoła lub związku wyznaniowego w ustawie określono „dobrowolne zrzeszenie się osób tej samej wiary religijnej w organizację mającą własną strukturę, organy, przepisy wewnętrzne i obrzędy” (§ 4 ust. 1), przyznano im osobowość prawną oraz prawo do stowarzyszania się, tworzenia wspólnot, zakonów i innych towarzystw (§ 4 ust. 3). Ponadto zagwarantowano prawo do zarządzania swymi sprawami (§ 5 ust. 2), mogły one także w celu realizacji swej misji swobodnie określać swą naukę religijną i obrzędy, nauczać religii, udzielać posług duchowych i materialnych, kształcić pracowników duchownych i świeckich we własnych placówkach edukacyjnych, organizować bez pozwolenia zgromadzenia, tworzyć i prowadzić instytucje celowe, posiadać majątek ruchomy i nieruchomy, prowadzić działalność wydawniczą, własne instytucje kulturalne, zakłady działające w obszarze służby zdrowia i opieki społecznej, wysyłać swoich przedstawicieli zagranicę oraz przyjmować przedstawicieli Kościołów i związków wyznaniowych z zagranicy (§ 6 ust. 1)⁵¹. Kościoły i związki wyznaniowe otrzymały prawo do zarządzania swoimi sprawami (§ 5 ust. 2), w tym także wyboru duchownych, którzy będą w nim pełnić posługę duszpasterską i nauczycieli religii (§ 5 ust. 2; § 7). Księża otrzymali możliwość posługiwania w domach dziecka, więzieniach, jednostkach wojskowych, szpitalach, domach opieki społecznej, itp. (§ 9 ust. 1). Ustawa o wolności religijnej oraz położeniu kościołów i związków wyznaniowych (nr 308/ 1991 Sb) określała również warunki rejestracji Kościołów i związków wyznaniowych.

⁵¹ Ustawa z dnia 4 lipca 1991 roku nr 308/1991 o wolności religijnej oraz położeniu kościołów i związków wyznaniowych, w: M. T. Staszewski, *Państwo – Kościół w Europie Środkowo-Wschodniej. Aspekty instytucjonalno-prawne*, Warszawa 1994, s.107-114.

Przyjęcie tych dokumentów w wyraźny sposób poprawiło sytuację Kościołów i związków wyznaniowych w Czechosłowacji oraz ich wiernych, jednocześnie jednak nierozwiązane pozostały pewne istotne problemy. Do takich należała kwestia finansowania tych organizacji i związane z nią zagadnienie restytucji majątku kościelnego przejętego przez władze komunistyczne. Już na początku 1990 r. zniesiono restrykcyjne zapisy ustawy o gospodarczym zabezpieczeniu Kościołów i związków wyznaniowych z 1949 r., choć obowiązującą pozostawiono zasadę, iż organizacje te są dotowane z budżetu państwa, przy czym większość środków przeznaczano na pensje dla duchownych. Takie rozwiązanie nie satysfakcjonowało związków religijnych, szczególnie zaś Kościoła rzymskokatolickiego⁵², dążącego do uzyskania niezależności finansowej od państwa. Środkiem służącym temu celowi miała być restytucja majątku kościelnego, o którą Kościół ten intensywnie zabiegał, postulując, by kwestia ta stała się priorytetem przy nowelizacji ustawy o wolności religijnej oraz położeniu Kościołów i związków wyznaniowych⁵³. Podstawy prawne zwrotu majątku kościelnego, zagarniętego w okresie rządów KPCz stwarzały wprawdzie tzw. ustawy restytucyjne, przyjęte w latach 1990–1991, na mocy których Kościoły odzyskały część utraconych dóbr⁵⁴, o szczególnie istotnym znaczeniu z punktu widzenia planów wznowienia działalności przez zgromadzenia zakonne, jednak dokumenty te miały przede wszystkim umożliwić Kościołom i związkom wyznaniowym normalne funkcjonowanie w nowych warunkach ustrojowych, nie zaś rozwiązanie problemu restytucji majątku kościelnego. Miało to nastąpić na podstawie przygotowywanej ustawy o złagodzeniu niektórych krzywd majątkowych. Nie przeszła ona procedury legislacyjnej i została odrzucona przez Zgromadzenie Federalne⁵⁵, pozostawiając kwestie zwrotu dóbr kultury nierozwiązanymi. Komentarze znawców problemu wskazują, iż ogromna determinacja, jaką Kościół rzymskokatolicki wykazywał w walce o restytucję majątku, zniechęciła do niego część społeczeństwa, przyczyniając się do utraty przez niego „dysydenckiego kredytu”⁵⁶.

Kolejną kontrowersyjną i trudną kwestią, jaka pojawiła się na początku lat 90. XX stulecia w życiu Kościołów i związków wyznaniowych, był problem rozrachunku z własną przeszłością, z którym to problemem borykają się one w mniejszym lub większym stopniu praktycznie do dzisiaj. W największym Kościele rzymskokatolickim przejawiał się on u progu przemian ustrojowych w postaci zagadnienia tzw. ukrytego kościoła, czyli tajnych inicjatyw istniejących w okresie komunizmu, o różnej genezie i różnym charakterze, dla których wspólny był cel: realizacja form aktywności religijnej zakazanych przez państwo. Do takich należała m.in. działalność zakonów –

⁵² *Ibidem*, s. 100-101.

⁵³ E. Pałka, *Polityka wyznaniowa Republiki Czeskiej*, w: *Europa Środkowa – dekada transformacji. Republika Czeska*, B. J. Albin, W. Baluk (red.), Wrocław 2005, s. 221.

⁵⁴ M. T. Staszewski, *op. cit.*, s. 101.

⁵⁵ S. Přibyl, *Konfesionální studie*, Brno 2007, s. 198-199.

⁵⁶ J. Mišovič, *op. cit.*, s. 150.

dominikanów, salezjanów, franciszkanów, działalność grupy skupionej wokół Václava Dvořáka, czy jezuitów na Słowacji. Najbardziej znanym przykładem tego typu aktywności jest wspólnota *Koinótés* Felixa M. Davídka. Jej cechą charakterystyczną było istnienie własnej struktury biskupiej, wyświęcanie kobiet oraz rozwój duchowieństwa birtualnego, jak również charyzma F.M. Davídka, który dążył do rozwoju działalności wspólnoty na szeroką skalę, nawet na obszarze innych państw socjalistycznych. Po 1989 r. władze Kościoła rzymskokatolickiego zdecydowały o włączeniu tajnych księży i biskupów do oficjalnych struktur kościelnych, na warunkach budzących ich niezadowolenie. W dodatku pojawił się problem żonatych księży⁵⁷, którzy działali we wspólnocie, nie chciano uznać wyświęconych tajnie biskupów, nie było praktycznie żadnej dyskusji dotyczącej działalności tej wspólnoty. Podjęte wobec niej kroki doprowadziły do rozbicia tej struktury, zaniechania prowadzenia wielu form działalności duszpasterskiej, które się sprawdziły, jak również nieujawnienie się części jej członków⁵⁸. Przyjmując takie rozwiązanie problemu *Koinótés* Kościół rzymskokatolicki nie wykorzystał posiadanego przez nią potencjału, dobrowolnie niejako pozbawiając się atutów w walce o swe miejsce w społeczeństwie.

Demokratyczne państwo czecosłowackie rozpadło się dość szybko, w sposób pokojowy, zwany aksamitnym rozwodem. Perspektywa podziału Czechosłowacji była przyjmowana w Kościołach i związkach wyznaniowych, szczególnie działających na ziemiach czeskich, z różnymi uczuciami, nierzadko z pewnymi obawami. Wynikały one przede wszystkim z odmiennego stosunku Czechów i Słowaków oraz reprezentujących ich polityków do kwestii religijnych⁵⁹. Rozwój sytuacji w tych krajach w następnych latach pokazał, że mimo wielu podobnych rozwiązań zastosowanych w obu krajach w przedmiocie kształtowania polityki wyznaniowej sytuacja organizacji religijnych przedstawia się w nich odmiennie.

SYTUACJA KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W REPUBLICIE CZESKIEJ I REPUBLICIE SŁOWACKIEJ PO 1993 R.

Podstawę prawną uregulowania stosunków państwo – Kościół w Czechach i na Słowacji stanowią przede wszystkim konstytucje, ustawy o położeniu Kościołów i związków wyznaniowych oraz znowelizowana ustawa o gospodarczym zabezpieczeniu Kościołów i związków wyznaniowych przez państwo.

W Republice Czeskiej gwarancje religijne znajdują się we wspomnianej już *Karcie podstawowych praw i wolności*, która stała się częścią porządku konstytucyjnego

⁵⁷ Część z nich przeszła później do pracy w Kościele greckokatolickim, dopuszczającym małżeństwa duchownych.

⁵⁸ P. Fiala, *op. cit.*, s. 43-47.

⁵⁹ Rozmowa z ks. bp. Vladislavem Volným, przeprowadzona 10.07.2002 w Czeskim Cieszynie. Tekst autoryzowany w posiadaniu autorki.

państwa oraz w przyjętej 27 listopada 2001 r. ustawie o wolności religijnej oraz położeniu Kościołów i związków wyznaniowych i o zmianie niektórych przepisów (ustawa o Kościołach i związkach wyznaniowych) nr 3/2002. Ustawa zabezpiecza podstawowe prawa dotyczące wolności wyznania (§ 2 ust. 1, ust. 3) i zakazuje dyskryminacji ze względów religijnych (§ 2 ust. 5). Kościół lub związek wyznaniowy definiowany jest jako „dobrowolne stowarzyszenie osób z własną strukturą, organami, przepisami wewnętrznymi i obrzędami religijnymi, założoną w celu wyznawania religii publicznie i prywatnie, a szczególnie związanego z tym gromadzenia się, uczestnictwa w nabożeństwach, nauczania i posługi duchowej” (§ 3 ust. a). Ma ono prawo do decydowania o kwestiach związanych z wyznawaniem wiary i z ujęciem swej działalności w struktury organizacyjno-instytucjonalne, oraz powoływania duchownych (§ 1 ust. 1, ust. 3). Państwo, województwa i gminy otrzymały zakaz prowadzenia działalności religijnej lub antyreligijnej (§ 2 ust. 2). Uregulowany został sposób rejestracji Kościołów i związków wyznaniowych. Z jednej strony zmniejszeniu uległa – do 300 – liczba członków wymaganych do zarejestrowania tego typu organizacji (§ 10 ust. 2), z drugiej jednak wykluczono możliwość prowadzenia działalności przez Kościoły i związki wyznaniowe, między innymi w sytuacji, kiedy jest ona sprzeczna z prawem, zagraża wolnościom religijnym, demokratycznym podstawom państwa, jego suwerenności, niepodległości i integralności terytorialnej, porządkowi publicznemu, prawom człowieka, wznieca nienawiść lub propaguje przemoc ze względów różnic rasowych, płciowych, przekonań politycznych, wyznania religijnego, ogranicza w jakiś sposób wolność swoich członków (§ 5). W ustawie znalazło się pojęcie tzw. praw szczególnych (*zvláštní práva*). Są to prawa odróżniające Kościoły i związki wyznaniowe od innych podmiotów działających w sferze publicznej i prywatnej. Jako prawa szczególne określono w ustawie m.in. prawa do wykonywania obrzędów, podczas których udzielany jest ślub, prawo do nauczania religii w szkołach publicznych, do zakładania szkół wyznaniowych, otrzymywania wsparcia finansowego ze strony państwa, pełnienia przez duchownych posługi w służbach zbrojnych Republiki Czeskiej, w więzieniach, aresztach, zakładach opieki zdrowotnej (§ 7, ust. 1). Poza zarejestrowanymi przed wejściem w życie ustawy prawa szczególne mogą otrzymać Kościoły i związki wyznaniowe zarejestrowane na podstawie nowej ustawy, które będą prowadziły działalność przez co najmniej 10 lat, przedstawiając sprawozdania z tej działalności (§ 11). Ustawa wprowadza więc *de facto* dwustopniową rejestrację Kościołów i związków wyznaniowych – stopień pierwszy to sam fakt rejestracji na podstawie ustawy, a osiągnięcie drugiego stopnia, wiążące się z uzyskaniem praw szczególnych, ma miejsce po 10 latach nieprzerwanego istnienia i działalności⁶⁰.

Na Słowacji podstawowym aktem prawnym regulującym położenie Kościołów i związków wyznaniowych jest konstytucja Republiki Słowackiej z 1992 r. oraz

⁶⁰ Úplně znění zákona č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církvi a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech), jak vyplývá ze změn provedených nálezem Ústavního soudu vyhlášeným pod č. 4/2003 Sb., zákonem č. 362/2004 Sb. a zákonem č. 495/2005 Sb., dostupné na www.mkcr.cz

znowelizowana ustawa nr 308/1991 o wolności wyznania i położeniu Kościołów i związków wyznaniowych⁶¹. Przyjęte w ustawie zasadniczej rozwiązania w przedmiocie wolności religijnych są inspirowane *Kartą podstawowych praw i wolności*. Kwestiom tym poświęcono przede wszystkim art. 24, w którym gwarantuje się m.in. „wolność wyznania religijnego i wiary, prawo do niewyznawania religii” (ust. 1) oraz prawo „publicznego wyznawania religii i wiary” (ust. 2). Wspólnoty religijne otrzymały prawo do samodzielnego i niezależnego od państwa zarządzania swymi sprawami i powoływania swoich organów i duchownych, jak również prawo do nauczania religii (ust. 3)⁶². W art. 12 również wskazano na gwarancje podstawowych praw i wolności na terytorium Słowacji „bez względu na płeć, rasę, kolor skóry, język, wiarę i religię”, podkreślając jednocześnie, iż nikogo nie można z tych powodów krzywdzić, stawiać w sytuacji uprzywilejowanej bądź dyskryminować (art. 12 ust. 2.)⁶³. Republikę Słowacką określono w Konstytucji jako państwo neutralne światopoglądowo, niezwiązane z żadną ideologią ani religią (art. 1 ust. 1)⁶⁴. Aktem prawnym w sposób szczegółowy regulującym położenie Kościołów i związków wyznaniowych jest znowelizowana ustawa nr 308/1991 o wolności wyznania i położeniu Kościołów i związków wyznaniowych. Podczas ostatniej nowelizacji ustawy, która miała miejsce w 2007 r., zwiększono wymagania dotyczące warunków rejestracji Kościołów i związków wyznaniowych. Podczas gdy wcześniej musiały one jedynie przedstawić 20 000 podpisów pełnoletnich obywateli słowackich, deklarujących przynależność do nich, obecnie osoby te muszą oświadczyć, iż poznają zasady wiary i nauczanie danego związku religijnego. Wprowadzone nowelizacją zmiany w ustawie nr 308/1991 miały na celu zapobieżenie przenikaniu na obszar Słowacji nowych Kościołów i związków wyznaniowych, szczególnie zaś islamu⁶⁵. Ograniczeniu napływu nowych, często niebezpiecznych ruchów religijnych służyły także zapisy wprowadzone w czeskiej ustawie o wolności religijnej oraz położeniu Kościołów i związków wyznaniowych z 2001 r., szczególnie zawarte w §5 oraz odnoszące się do dwustopniowej rejestracji Kościołów i związków wyznaniowych. Rozumiejąc intencje ustawodawców w jednym i drugim przypadku nie sposób zaprzeczyć, iż przyjęte rozwiązania są, z punktu widzenia wolności religijnych, kontrowersyjne.

Zarówno w Czechach, jak i na Słowacji zdecydowano o pozostawieniu systemu finansowania Kościołów i związków wyznaniowych z budżetu państwa, na podstawie znowelizowanej ustawy o gospodarczym zabezpieczeniu Kościołów i związków wyznaniowych z 1949 r. Organizacje te otrzymują środki budżetowe na uposa-

⁶¹ *Právne postavenie a ekonomické zabezpečenie štátom registrovaných cirkvi a náboženských spoločností*, dostępne na www.culture.gov.sk/index/print.php3?file=../files/layer=435.htm

⁶² *Konstytucja Republiki Słowackiej*, tłumaczenie i wstęp K. Skotnicki, Warszawa 2003, s. 49-50.

⁶³ *Ibidem*, s. 45.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 42.

⁶⁵ M. Kollár, *Cirkvi*, w: *Slovensko 2007. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, M. Kollár, G. Mesežnikov, M. Bútorá (red.), Bratislava 2008, s. 71.

zenie duchownych, sprawowanie kultu, pokrycie kosztów administracyjnych swych siedzib oraz utrzymanie i renowację budynków sakralnych, korzystają również ze wsparcia pośredniego, np. w postaci ulg i zwolnień podatkowych (na Słowacji istnieje możliwość przekazania 1% podatku na rzecz Kościołów i związków wyznaniowych). Organizacje te mogą się starać również o granty i subsydia, np. na realizację projektów kulturowych, oświatowych itd.⁶⁶

W Czechach nierozwiązana pozostaje kwestia restytucji majątku kościelnego, zarówno ze względu na trudności obiektywne, np. część majątku pozostaje w rękach właścicieli prywatnych, jak też niechęci elit politycznych oraz społeczeństwa. Wszystkie badania opinii publicznej wskazują, iż Czesi są przeciwni zwrotowi dóbr Kościołom i związkom wyznaniowym, co muszą brać pod uwagę liczący na poparcie w kolejnych wyborach politycy. Podkreśla się, że w przypadku największego Kościoła katolickiego problem restytucji majątku negatywnie wpłynął na kształtowanie obrazu tego Kościoła w mediach, przyczyniając się do spadku jego autorytetu i izolacji w życiu społeczno-politycznym. Tymczasem jest to istotny problem, nie tylko z punktu widzenia samych związków religijnych, ale także podmiotów, w zasobach których znajduje się majątek kościelny, np. gmin, czy też z punktu widzenia zmiany systemu finansowania Kościołów i związków wyznaniowych, o której mówi się od wielu lat⁶⁷. Praktyczne aspekty problemu restytucji majątku kościelnego zaczęli dostrzegać również politycy czescy. W 2007 r. rząd złożony z negatywnie zapatrującej się do tej pory na zwrot dóbr kościelnych Obywatelskiej Partii Demokratycznej (ODS) oraz z Partii Zielonych (SZ) i Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej – Czechosłowackiej Partii Ludowej (KDU – ČSL) utworzył komisję, która wraz z komisją złożoną z przedstawicieli Kościołów i związków wyznaniowych miała zająć się tą problematyką. Przygotowano projekt ustawy łączący metodę zwrotu majątku ruchomego i nieruchomego z zasadą wypłacenia rekompensaty za majątek, którego zwrot jest niemożliwy. Izba Poselska skierowała jednak ten dokument do Komisji poselskiej, powołanej w celu zbadania wielkości majątku, który miałby zostać zwrócony⁶⁸. Na szanse szybkiego rozwiązania tej kwestii negatywnie wpłynęło odwołanie rządu Miroslava Topolánka w marcu 2009 r.

Na Słowacji szybko zdecydowano się natomiast na przyjęcie dokumentów regulujących zagadnienie zwrotu dóbr kościelnych. W 1993 r. weszła w życie ustawa nr 282/1993 o złagodzeniu niektórych krzywd majątkowych wyrządzonych Kościołom i związkom wyznaniowym, przygotowana jeszcze w okresie istnienia państwa

⁶⁶ P. Bradáč, *Financování církví v českých zemích ve 20. století*, „Revue církevního práva”, 2007 (37), č. 2, s. 125-126; M. Moravčíková, *Państwo i Kościół w Republice Słowacji*, w: *Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*, G. Robbers (red.), Wrocław 2007, s.337-338.

⁶⁷ P. Fiala, *op. cit.*, s. 61-66.

⁶⁸ *Návrh majetkového narovnání (2007–2008) – aktuální*, dostępne na www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=2855

czechosłowackiego, ale wówczas odrzucona przez parlament federalny. Zgodnie z nią restytucja miała dotyczyć majątku odebranego zarejestrowanym Kościołom i związkom wyznaniowym z naruszeniem zasad demokracji w okresie od 8 maja 1945 r. do 1 stycznia 1990 r. – w przypadku gmin żydowskich data początkowa to 2 listopada 1938 r.⁶⁹ Dokument był nowelizowany w latach 2002 i 2005, i obecnie kwestię restytucji majątku kościelnego uważa się na Słowacji za zamkniętą⁷⁰. Kolejną różnicą w położeniu Kościołów i związków wyznaniowych w omawianych państwach jest kwestia konkordatu. W Czechach podpisano go wprowadzając w 2002 r., jednak dokument ten nie został ratyfikowany w parlamencie. Na Słowacji umowę ze Stolicą Apostolską podpisano w listopadzie 2000 r., po czym bardzo szybko ją ratyfikowano, zdecydowaną większością głosów⁷¹. W dwa lata później doszło do zawarcia umowy między Republiką Słowacką a zarejestrowanymi Kościołami i związkami wyznaniowymi, w tym między innymi Ewangelickim Kościołem Augsburskiego Wyznania, Kościołem Reformowanym, Kościołem Adwentystów Dnia Siódmego, Kościołem Prawosławnym, gminami żydowskimi. Umowę może podpisać każdy z zarejestrowanych Kościołów i związków wyznaniowych, a wzór dla przyjętych w niej rozwiązań i gwarancji stanowił właśnie konkordat⁷². Zarówno w jednym, jak i w drugim dokumencie znalazł się zapis o tzw. klauzuli sumienia, czyli uznania prawa każdego do „stosowania klauzuli sumienia zgodnie z moralnymi i dogmatycznymi zasadami” swego Kościoła, co miały regulować odrębne umowy⁷³. W przypadku umowy ze Stolicą Apostolską zapis ten, a właściwie niepodjęcie kroków zmierzających do jego realizacji przez część koalicjantów, stały się przyczyną opuszczenia rządu przez jedną z partii – Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (KDH) i w efekcie rozpisania w czerwcu 2006 r. przedterminowych wyborów parlamentarnych, wygranych przez dotychczas opozycyjny SMER⁷⁴. Nowy rząd, mimo iż zobowiązał się do wypełnienia zapisów legislacyjnych dotyczących Kościołów i związków wyznaniowych⁷⁵, nie zajął się do tej pory tym problemem.

Wspólnym dla obu krajów rozwiązaniem dotyczącym sytuacji Kościołów i związków wyznaniowych jest pozostawienie kwestii związanych z ich działalnością w gestii ministerstw kultury, w ramach których istnieją wydziały specja-

⁶⁹ *Zákon zo 17. marca 2005 o navrátení vlastníctva k nehnuteľným veciam cirkvám a náboženským spoločnostiam a prechode vlastníctva k niektorým nehnuteľnostiam*, „Zbierka zákonov” č. 161/2005, Čiastka 68, strana 1336.

⁷⁰ M. Šabo, *op. cit.*, s. 98-99.

⁷¹ *Ibidem*, s. 105.

⁷² *Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami*, „Zbierka zákonov” č. 250/2002 Čiastka 108, strana 2434.

⁷³ *Ibidem*; *Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou z 24. novembra 2000*, „Zbierka zákonov” č. 326/2001 Čiastka 136, strana 3514.

⁷⁴ Obok SMER-u są w nim HZDS V. Mečiara i Partia Narodowa J. Sloty.

⁷⁵ M. Kollár, *op. cit.*, s. 70.

lizujące się w tych zagadnieniach. Mają one podobny zasięg kompetencji, do których należy m.in. opracowywanie projektów przepisów prawnych regulujących sytuację Kościołów i związków wyznaniowych; prowadzenie ich rejestracji; administrowanie środkami finansowymi przeznaczonymi dla Kościołów i związków wyznaniowych; rozpatrywanie i zatwierdzanie budżetów Kościołów i związków wyznaniowych; wypracowywanie materiałów analitycznych i informacyjnych⁷⁶.

Na czeskiej scenie politycznej jedyną partią odwołującą się do wartości chrześcijańskich jest *KDU-ČSL*. W swym programie ugrupowanie to akcentuje znaczenie solidaryzmu społecznego, rolę rodziny i wspólnot naturalnych, przede wszystkim Kościołów, dla rozwoju społecznego, postuluje prowadzenie polityki prorodzinnej⁷⁷. Partia była częścią niemal wszystkich koalicji rządowych, jednak nie dysponuje znaczącym potencjałem wyborczym. Na Słowacji istnieje z kolei wiele partii politycznych nawiązujących w swych programach do wartości chrześcijańskich, przy czym kilka z nich to partie relewantne. Do takich należą *KDH* i Słowacka Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (*SDKÚ*). Obydwa ugrupowania cieszyły się poparciem znacznej rzeszy Słowaków, uczestnicząc w rządzących koalicjach, przy czym, co warto zauważyć, Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny od pierwszych wolnych wyborów był zawsze obecny w parlamencie. Zarówno jedno, jak i drugie ugrupowanie odwołuje się w swych programach do wartości chrześcijańskich, jednak o ile w przypadku *KDH* jest to podstawowy wyznacznik tożsamości, o tyle jeśli chodzi o *SDKÚ*, nie jest to element dominujący i problematyka religijna nie wysuwa się tak w programie, jak i w działalności ugrupowania na pierwszy plan. Orientację chrześcijańsko-demokratyczną deklaruje również Partia Węgierskiej Koalicji (*SMK*), choć jest to przede wszystkim ugrupowanie etniczne, zorientowane na obronę interesów mniejszości węgierskiej, jak również Ruch na Rzecz Demokratycznej Słowacji (*HZDS*) Vladimira Mečiara. W rzeczywistości bardzo trudno byłoby jednak zaliczyć to ugrupowanie do partii o chrześcijańskim charakterze⁷⁸.

Na Słowacji zarejestrowanych jest obecnie 18 Kościołów i związków wyznaniowych⁷⁹, lecz dominuje konfesja katolicka, a osoby innych wyznań stanowią

⁷⁶ *Činnost odboru*, dostępne na www.mkr.cz/scripts/detail.php?id=375; *Pôsobnosť MK SR v oblasti cirkvi a náboženských spoločností*, dostępne na www.culture.sk/index

⁷⁷ *Volební program KDU-ČSL (2006 r.)*, dostępny na www.kdu.cz

⁷⁸ Rozmiar niniejszego artykułu nie pozwala na dokładną prezentację programu wyborczego charakteryzowanych ugrupowań. Zob. szerzej np.: R. Štefančík, *Die christliche Element in der slovakischen Parteienlandschaft*, „KAS/ Ausland – Informationen” 2006, nr 2, s. 34-42; L. Kopeček, *Slovensko*, w: M. Kubát (red.), *Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy*, Praha 2004, s. 377-379; V. Havlík, *Profily významných politických stran*, w: *Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvých desiatich samostatnosti*, red. L. Kopeček, Brno 2003, s. 117-126.

⁷⁹ W rzeczywistości działa ich tu dużo więcej, na ogół jako stowarzyszenia. *Právne postavenie a ekonomické zabezpečenie registrovaných cirkvi a náboženských spoločností*, s. 2, dostępne na www.culture.gov.sk/cirkev-nabozenske-spolocnosti

mniejszość, w mniejszości są również bezwyznaniowcy. Stosunek do religii jest pozytywny i jest to tendencja, którą obserwuje się od wielu lat, zaś w Kościołach i związkach wyznaniowych widzi się instytucje, które nie tylko mogą zabierać głos w ważnych społecznie kwestiach, ale są w stanie zaproponować rozwiązanie aktualnych problemów⁸⁰. Należą również do instytucji, do których ponad połowa Słowaków ma zaufanie⁸¹. Pozytywny stosunek do religii i związków religijnych obrazują wyniki powszechnego spisu ludności przeprowadzonego w 2001 r. Okazało się wówczas, że w ciągu dziesięciu lat, tj. od spisu przeprowadzonego w 1991 r., wzrosła liczba osób deklarujących przynależność do jakiegokolwiek Kościoła lub związku wyznaniowego, zwiększyła się również liczba wiernych poszczególnych wspólnot. Najwięcej, blisko 70% obywateli należy dziś do Kościoła rzymskokatolickiego, a 4% grekatolickiego. Niemal 7% to wyznawcy Ewangelickiego Kościoła Augsburgskiego Wyznania, zaś 2% Reformowanego Kościoła Chrześcijańskiego. Stan bez wyznania zadeklarowało 13% obywateli, odpowiedzi na to pytanie nie udzieliło blisko 3% Słowaków⁸². W sumie więc jako wierzący określiło się ponad 81% obywateli. Dziesięć lat wcześniej było to blisko 73%⁸³. Wzrost liczby osób deklarujących przynależność do jakiegokolwiek Kościoła i związku wyznaniowego wynika ze spadku procentu ludności, która nie odpowiedziała na to pytanie. Można ten trend łączyć ze zjawiskiem, o którym wspomina Ján Bunčák, czyli z pojawieniem się w latach 90. ubiegłego stulecia w społeczeństwie słowackim klimatu sprzyjającego Kościołom i związkom wyznaniowym i powrocie „do akceptacji wiary religijnej jako normy społecznej”⁸⁴.

Odmienne stosunek do religii prezentują Czesi. Dwa przeprowadzone po 1989 r. powszechne spisy ludności ukazują tendencję wzrostową liczby bezwyznaniowców w społeczeństwie czeskim. Podczas spisu z 1991 r. okazało się, że liczba osób deklarujących przynależność do jakiegokolwiek Kościoła lub związku wyznaniowego to, jak się wówczas wydawało, „zaledwie” blisko 44% obywateli, zaś niemal 40% deklarowało się jako bezwyznaniowcy. Dziesięć lat później już 59% Czechów zadeklarowało się jako bezwyznaniowcy, a jedynie 32% jako wierzący. Największą grupę spośród tych ostatnich stanowili wierni Kościoła rzymskokatolickiego, do którego należało 26,8% Czechów oraz Kościołów czeskobraterskiego (1,1% populacji) i czechosłowackiego (1% populacji)⁸⁵. Także przeprowadzone w następnych latach badania socjologiczne potwierdziły obojętność Czechów wobec Kościołów i związków wyznaniowych, a liczba osób niewierzących jest tu dużo więk-

⁸⁰ J. Bunčák, *Religiozita na Slovensku v europskom rámci*, „Sociológia” 2001, č. 1 (33), s. 51-53.

⁸¹ M. Kollár, *Cirkvi*, w: *Slovensko 2006. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, M. Kollár, G. Meserňanik, M. Bútorá (red.), Bratislava 2007, s. 60.

⁸² www.statistics.sk

⁸³ M. Tížik, *Vplyv právnej regulácie na rozvoj náboženského života*, „Sociológia” 2005, č. 1 (37), s. 76.

⁸⁴ J. Bunčák, *op. cit.*, s. 56.

⁸⁵ www.czso.cz

sza niż w pozostałych krajach europejskich. Niewielu jest, szczególnie wśród ludzi młodych, uczęszczających na nabożeństwa, spada liczba tych, którzy przystępują do sakramentów, w tym tak podstawowego jak sakrament chrztu. Społeczeństwo czeskie charakteryzuje również brak zaufania w stosunku do Kościołów i związków wyznaniowych. Organizacje te obdarza zaufaniem zaledwie kilka procent Czechów, natomiast ponad połowa obywateli nie ma do nich zaufania lub ma niewielkie. Braku zainteresowania mieszkańców Republiki Czeskiej tradycyjnymi formami religijności, w tym przynależnością do Kościołów i związków wyznaniowych, czego dowodzą raz po raz prowadzone badania socjologiczne, nie należy jednak utożsamiać z powszechnie panującym wśród nich ateizmem. Osoby zdecydowanie wykluczające istnienie jakiegś nadprzyrodzonej siły stanowią wśród Czechów stosunkowo nieliczną grupę, dość powszechna jest natomiast wiara w reinkarnację, nieokreśloną siłę wyższą, astrologię, umiejętność przepowiadania przyszłości, magię, medycynę alternatywną itd.⁸⁶ Koresponduje z tym widoczna po 1989 r. tendencja do spadku liczby wiernych w największych Kościołach, należących do tradycyjnego nurtu chrześcijaństwa, przy jednoczesnym wzroście liczebności mniejszych wspólnot.

Jedną ze zmian, jakie przyniosła demokratyzacja ustroju politycznego w Czechosłowacji, była zmiana położenia działających tu Kościołów i związków wyznaniowych. W latach 1989-1992 stworzono podstawy prawno-instytucjonalne uregulowania ich sytuacji, podjęto także próbę rozwiązania wielu istotnych problemów. Najważniejszym okazała się kwestia finansowania tych organizacji oraz restytucji majątku kościelnego. Krótki okres istnienia demokratycznej Czeskiej i Słowackiej Republiki Federacyjnej nie pozwolił na realizację wszystkich celów polityki wyznaniowej. Po podziale federacji czeskie i słowackie Kościoły i związki wyznaniowe znalazły się w odrębnych organizmach państwowych. Mimo że rozwiązania przyjęte w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej w zakresie stosunków państwo – Kościół wykazują pewne podobieństwa, to ujawniły się także istotne różnice w sytuacji związków religijnych. Ich genezy należy upatrywać w odmiennym stosunku społeczeństw i elit politycznych do kwestii religijnych. Wydaje się, że w następnych latach zauważalne obecnie różnice będą się pogłębiać, choć z drugiej strony Kościoły i związki wyznaniowe w Czechach i na Słowacji stoją dziś w obliczu bardzo podobnych problemów, takich jak na przykład postępujący proces sekularyzacji, z którymi będą się musiały zmierzyć.

⁸⁶ D. Hamplová, *Religiozita dospělých v České republice na počátku 21. století*, w: D. Lužný, Z. R. Nešpor a kol., *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*, Praha 2008, s. 22-27.

ABSTRACT

The article characterizes the situation of Churches and religious associations in the Czech Republic and Slovakia after 1989. Along with the onset of transformations of the political system, previously marginalized and persecuted religious associations obtained the possibility of a free development and independence from state authorities, while their members were guaranteed religious liberties. Following the division of the Czechoslovak state into two independent republics – Czech and Slovak – Churches and religious associations have enjoyed freedom, conditions have also been created for development of their activity, religious as well as charitable, cultural, educational, etc. Appropriate legal regulations have also been introduced. However, many problems still remain unsolved, above all the problem of financing the Churches, and in the case of the Czech Republic also the restitution of Church property and the concordate. The situation of religious associations in those countries is also influenced by a change of attitudes toward religion. The highly secularized Czech society shows a well-advanced indifference to religious matters, whereas in Slovakia the Church enjoys social trust and believers make up a large section of the society.